

De orchideeënflora van Rotterdam in 2010

Remko Andeweg [stadsbotanicus & collectiebeheerder herbarium, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; r.andeweg-bsr@nmr.nl]

▲ Brede orchis in een nat grasland in het Ommoordse veld. (Remko Andeweg)

"Twee meisjes plukten bloemen in een orchideeënveldje. Paardenbloemen, want die vonden ze het mooist"

Deze regels, je reinste poëzie eigenlijk, zijn afkomstig uit een excursieverslag van de Stichting Oase en hebben ooit ergens een tijdlang boven mijn bureau gehangen. Je kunt aan deze woorden een wereld aan filosofieën ophangen over de waardering van en de omgang met natuur. Maar liever lees ik ze als een verfrissende relativering van de vaak wat overtrokken reputatie die orchideeën met zich meedragen. Een aardig contrast met de visie van een oude coryfee uit het Nederlandse natuurbeheer die ooit in een wat mopperig artikel zijn hart luchtte over studenten die nauwelijks meer warm te krijgen waren voor deze bijzondere planten. Als producten van de egalitaire jaren zestig zouden de studenten de door hem zo hoog gewaardeerde orchideeën als 'elitaire' planten zijn gaan beschouwen en zich liever bezighouden met meer volkse

soorten. Blijkbaar kun je in een orchideeënveldje ook een generatieconflict uitvechten.

Naast een gezonde relativering zijn er natuurlijk ook heel wat redenen om wel aandacht aan orchideeën te besteden. Al was het alleen maar omdat 35 van de 38 soorten die de Nederlandse flora rijk is momenteel op de Rode lijst van bedreigde plantensoorten staan. Helaas maakt de combinatie van zeldzaamheid, reputatie en een aantrekkelijk uiterlijk de orchideeën ook tot de meest gestolen soorten van de Nederlandse flora. Alle inheemse orchideeën zijn dan ook wettelijk beschermd.

Onderzoek in stad en haven

In opdracht van het Havenbedrijf Rotterdam volgt bureau Stadsnatuur (bSR) sinds 2004 jaarlijks het wel en wee van de orchideeën (en overige beschermde soorten) in het Rotterdamse havengebied. Daarnaast bevat het gegevensbestand van bSR waarnemingen van groeiplaatsen van orchideeën in de rest van de stad, maar die vindplaatsen

worden niet (allemaal) systematisch onderzocht. Om een actueel totaalbeeld van de Rotterdamse orchideeënflora te krijgen, zijn daarom in 2010 zoveel mogelijk bekende groeiplaatsen en locaties van oudere meldingen in het stadsgebied bezocht. Groeiplaatsen zijn alle plekken waar orchideeën min of meer spontaan en zelfstandig in de openbare ruimte in Rotterdam groeien. Heem- of natuurtuinen, gemeentelijk of particulier, zijn niet in het overzicht opgenomen, maar zoals zo vaak in de (stads)natuur zijn die grenzen niet altijd overal scherp te trekken. Het resultaat van deze inventarisatie is vastgelegd in een rapport over de Rotterdamse orchideeën en hun verspreiding (Andeweg 2011), dat in zijn geheel te vinden is op de website van bureau Stadsnatuur.

Het grondgebied van Rotterdam herbergt op het moment elf orchideeënsoorten, dat is bijna 30% van het totaal aantal soorten orchideeën dat in Nederland voorkomt. De eerlijkheid gebiedt wel te vermelden dat het

voor een aantal soorten slechts om het voorkomen van enkele exemplaren op één of enkele groeiplaatsen gaat. Andere soorten zijn soms wel in enorme aantallen aanwezig, maar blijven daarbij beperkt tot de duingebieden van Hoek van Holland of het havengebied. In de tabel staat een overzicht van alle Rotterdamse soorten, verdeeld over drie verschillende deelgebieden: stad, havengebied en Hoek van Holland. Het stadsgebied beslaat grofweg heel Rotterdam ten oosten van de Oude Maas. Onder het havengebied verstaan we Maasvlakte, Europoort en Botlek met daarin opgesloten het dorp Rozenburg dat in 2010 ook Rotterdam werd. Hoek van Holland spreekt als deelgebied voor zich.

Havengebied

De tabel laat zien dat het havengebied het rijkst is aan orchideeënsoorten. Op de voet gevolgd door Hoek van Holland. Het stadsgebied sluit de rij met het toch nog altijd vermeldenswaardige aantal van zes soorten. De orchideeënflora van de haven en Hoek van Holland verschilt van die van de stad, ondermeer door het voorkomen van een paar soorten die in dit deel van het land vooral zijn voorbehouden aan het duingebied: vleeskleurige orchis (*Dactylorhiza incarnata*), moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) en groenknolorchis (*Liparis loeselii*). Van de eerste twee groeien duizenden exemplaren op een paar terreinen in de Europoort en op de Maasvlakte. Voor de groenknolorchis gaat het daarentegen om een heel zeldzame en streng bescherm-

▲ Rietorchis op het Schapeneiland in Hillegersberg-Schiebroek. (Remko Andeweg)

soort	wetenschappelijke naam	voorkomen in Rotterdam		
		Stad	Havengebied (Incl Rozenburg)	Hoek van Holland
harlekijn	<i>Anacamptis morio</i>		+	
hondskruid	<i>Anacamptis pyramidalis</i>	+	+	
vleeskleurige orchis	<i>Dactylorhiza incarnata</i>		+	+
gevekte orchis	<i>Dactylorhiza maculata</i>		+	+
brede orchis s.s.	<i>Dactylorhiza majalis majalis</i>	+		
rietorchis	<i>Dactylorhiza majalis praetermissa</i>	+	+	
brede wespenorchis	<i>Epipactis helleborine</i>	+	+	+
moeraswespenorchis	<i>Epipactis palustris</i>		+	+
groenknolorchis	<i>Liparis loeselii</i>		+	+
grote keverorchis	<i>Neottia ovata</i>	+	+	+
bijenorchis	<i>Ophrys apifera</i>	+	+	+

▲ De in 2010 in Rotterdam voorkomende orchideeënsoorten, verdeeld over de drie deelgebieden.

de soort die in beide gebieden in klein aantal op slechts één plaats voorkomt. De gevekte orchis (*Dactylorhiza maculata*) is helemaal niet zo'n typische duinplant en het is bijzonder dat van deze soort juist in het afgelopen jaar in zowel Hoek van Holland als in Europoort één exemplaar is (terug) gevonden. De harlekijn (*Anacamptis morio*), ten slotte, is uniek voor het havengebied en ook deze is erg zeldzaam, hoewel het de soort in dit gebied momenteel goed gaat. Met een aantal van twintig exemplaren werd in 2010 het grootste aantal planten geteld sinds de eerste ontdekking in 2004.

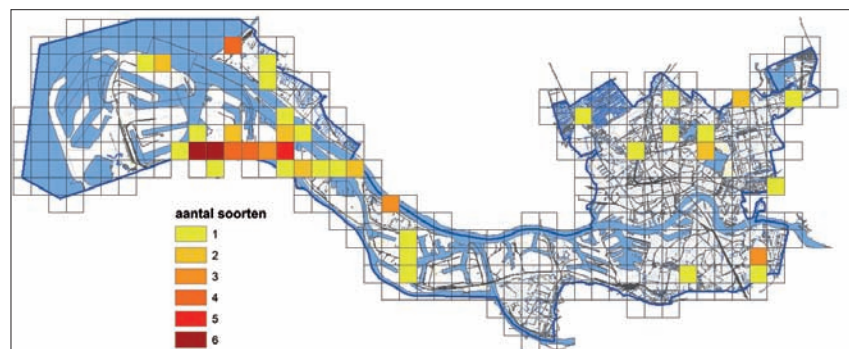
Stadsgebied

Van de zes orchideeënsoorten in het stadsgebied zijn er twee uiterst zeldzaam. Hondskruid (*Anacamptis pyramidalis*) komt voor op één plek in Rotterdam-Zuid, op een locatie die wij voor de veiligheid van de planten geheim houden. (bSR heeft de openheid van natuurdata hoog in het vaandel staan, maar er zijn grenzen) In het havengebied groeien van deze soort trouwens ook maar een paar exemplaren op de Maasvlakte. Bijenorchis (*Ophrys apifera*) is tot nu toe eenmaal

opgedoken in een berm langs de Maerlinckweg, maar daar is hij bijna meteen weer verdwenen. In het hele land is de bijenorchis de laatste jaren echter sterk in opmars en daarbij worden ook regelmatig planten in stedelijke milieus gevonden. Het zal daarom niet verwonderlijk zijn als er in de komende tijd ook nieuwe groeiplaatsen in de stad Rotterdam zullen opduiken.

De overige soorten zijn ruimer vertegenwoordigd, hetzij in het aantal vindplaatsen, hetzij in aantal exemplaren. Van die laatste is de brede orchis (*Dactylorhiza majalis majalis*) het mooiste voorbeeld. De soort is vrijwel volledig beperkt tot de natte graslandjes in het Ommoordse veld, waar hij zich in 1990-1995 vestigde uit zaden die afkomstig waren van de Vlaardingse Vlietlanden. Zo'n 15 jaar later is de populatie hier uitgegroeid tot een orchideeënweide waar in mei 2010 ruim 3600 bloeiende exemplaren werden geteld.

De nauw aan brede orchis verwante rietorchis (*Dactylorhiza majalis praetermissa*) daarentegen haalt in het stadsgebied van Rotterdam nog niet de helft van dit aantal. Wel is het juist een van de meest verspreide orchi-

▲ De verspreiding van de Rotterdamse orchideeën in 2010. Het aantal orchideeënsoorten is weergegeven per vierkante kilometerhok, met weglating van brede wespenorchis. (bureau Stadsnatuur Rotterdam)

▲ Forse bloeistengels van brede wespenorchis tussen dauwbraam (*Rubus caesius*) in een bosrand ten zuiden van Pernis. (Remko Andeweg)

deeen met een duidelijke voorkeur voor restanten oud cultuurlandschap in het noorden van de stad. Rietorchis is thuis in slootkanten en oude, natte graslandjes, maar kan zich ook vrij goed vestigen in nieuw aangelegde natuurlijke oevers of, heel anders, juist in natte situaties met opgebracht zand. In zo'n milieu was de soort te vinden op het spoorwegemplacement langs de Laan op Zuid. Door bebouwing is hij daar inmiddels weer verdwenen. Rietorchis is waarschijnlijk ook de soort waarvan in dit onderzoek nog de meeste groeiplaatsen zijn gemist, omdat hij op zoveel verschillende plaatsen voor zou kunnen komen en niet alle planten worden gezien of bij BSR worden gemeld.

Brede wespenorchis (*Epipactis helleborine*) vormt een uitzondering binnen het kwetsbare en bedreigde gezelschap van de orchideeën. Waar de meeste soorten hoge of in ieder geval speciale eisen stellen aan de kwaliteit van hun groeiplaats, gedijt de brede wespenorchis uitstekend samen met alledaagse of erkende rommelsoorten als grote brandnetel (*Urtica dioica*); hij groeit zelfs op plekken waar weinig andere plantensoorten het uithouden. De plant is in Rotterdam volop te vinden in allerlei groenvoorzieningen zoals parken en bermen, maar ook tussen sierheesters, in plantenbakken, steentaluds of zelfs, vooral in het havengebied, in het ballastbed van spoorlijnen.

De laatste orchideeënsoort uit het stadsgebied is waarschijnlijk degene met de meest verborgen levenswijze. De grote keverorchis (*Neottia ovata*) heeft geen opvallende of kleurige

bloei, groeit in Rotterdam vaak in de ondergroei van bosplantsoenen en is na de bloei snel weer verdwenen. Verder heeft de grote keverorchis in deze stad een merkwaardige (en onverstandige) voorkeur voor plekken waar werkzaamheden gaan plaatsvinden. De twee oudst bekende groeiplaatsen in Rotterdam - het Zuiderpark en het Schiebroekse Park - hebben allebei grote veranderingen ondergaan in de afgelopen jaren. Een derde populatie, op het spoorwegemplacement langs de Laan op Zuid, werd pas ontdekt tijdens het Flora- en Faunawetonderzoek dat onderdeel was van de voorbereidingen voor het verwijderen van het emplacement. Bij het begin van de inventarisatie van 2010 was zelfs niet bekend of er in de twee parken nog wel keverorchissen groeiden. De resultaten waren echter verrassend. In het Schiebroekse Park werd in ieder geval een deel van de populatie van voor de aanpassing van het park teruggevonden. In het Zuiderpark bleken onverwachts nog steeds grote keverorchissen te groeien in een graslandje dat inmiddels wekelijks als gazon werd gemaaid. In overleg met de beheerder van het park is vervolgens het beheer van de groeiplaats aangepast. Een andere plek in het Zuiderpark biedt sinds de zomer zelfs gastvrijheid aan de planten van het spoorwegemplacement, die op grond van hun beschermde status daarheen zijn verplant.

Maximale diversiteit

Met deze soorten heeft de orchideeënflora van Rotterdam wel ongeveer de diversiteit die je op grond van de ligging en de inrichting van het gebied zou kunnen verwachten. Er zijn niet zoveel andere soorten die we redelijkerwijs nog meer in de stad kunnen aantreffen. Waar het gaat om het aantal groeiplaatsen en het aantal exemplaren

ligt dat allemaal wat anders. Aan de ene kant kan zelfs wettelijke bescherming niet voorkomen dat er nog steeds moeilijk vervangbare groeiplaatsen verdwijnen en er zijn heel wat plaatsen waar zonder die wettelijke bescherming inmiddels ook geen orchideeën meer zouden groeien. Aan de andere kant bewijzen verschillende terreinen dat natuurontwikkeling en/of een goed beheer zich onder de juiste omstandigheden nog steeds kunnen vertalen in vestiging of uitbreiding van orchideeën. Dat is de enige manier om er voor te zorgen dat het verhaal over orchideeën niet eindigt in het krampachtig beschermen van steeds elitairder wordende planten op steeds minder plekken. Want orchideeën, daar moet je doorheen kunnen lopen, om paardenbloemen te plukken! ◀

Literatuur

Andeweg, R.W.G. 2011 - Rotterdamse orchideeën 2010 - bSR Rapport 171.

Het rapport over de orchideeën van Rotterdam, met foto's en verspreidingskaarten van alle soorten is te vinden op de website van bSR: www.bureaustadnatuur.nl

▲ Grote keverorchis (*Neottia ovata*) op de inmiddels verdwenen groeiplaats langs de Laan op Zuid. (Remko Andeweg)